

**Основні етапи й напрямки дослідження соціального інтелекту у
вітчизняній та зарубіжній психологічній науці**

Ляховець Л.О.

*(Чернігівський національний педагогічний університет імені
Т.Г.Шевченка)*

У статті висвітлюється досвід вітчизняних та зарубіжних науковців щодо діагностики соціального інтелекту. Представлені сучасні напрямки дослідження соціального інтелекту. Виділено п'ять етапів його вивчення, розкрито специфіку і наукові досягнення кожного з періодів.

Ключові слова: *соціальний інтелект, етапи дослідження, вимірвальні процедури, теорії*

In the article experience of native and foreign research workers is introduced in relation to diagnostics social intelligence. The paper presents modern trends in investigation on social intelligence. Five stages of investigation are singled out, the specificity and scientific achievements of every period are shown.

Keywords: *social intelligence, research stages, measuring procedures, theories*

В статье раскрывается опыт отечественных и зарубежных ученых относительно проблемы диагностики социального интеллекта. Представлены современные направления исследования социального интеллекта. Выделено пять этапов его изучения, раскрыты специфика и научные достижения каждого периода.

Ключевые слова: *социальный интеллект, этапы исследования, измерительные процедуры, теории*

Постановка проблеми. Феномен соціального інтелекту (далі – СІ), незважаючи на досить тривалу історію вивчення, на сьогодні являє собою

певну наукову “новинку”, що пов’язано переважно з методологічними труднощами психології інтелекту; не скоординованим розглядом СІ у загальній, віковій, соціальній психології; нечіткою категоризацією поняття та з рядом інших проблем. Відома вітчизняна дослідниця С.Белова зазначає: “На жаль, слід визнати, що в галузі вивчення СІ на сучасному етапі розвитку науки відсутні як вагомі теоретичні розвідки, так і масштабні емпіричні пошуки...” [1, 109]. У сучасній літературі досить небагато досліджень, які б висвітлювали проблему наявності та широкого застосування психодіагностичного інструментарію, орієнтованого на вимірювання рівня розвитку СІ.

Ціль статті: теоретичний аналіз тестових методик вимірювання СІ.

Результати теоретичного аналізу. Теоретичні моделі створюються для вирішення прикладних проблем. У першу чергу, це проблеми діагностики та розвитку. Тому методики діагностики СІ, які використовуються різними авторами, добре ілюструють їхнє розуміння суті цього явища. У даній статті ми звернемося переважно до аналізу тестових методик вимірювання СІ: одні з них добре знайомі і широко застосовуються у вітчизняній науці, другі мають суто історичний інтерес, треті сучасні, але, на жаль, недоступні.

Критерієм для виділення етапів дослідження СІ у вітчизняній та зарубіжній науці, на думку О.Луньової, може виступати “зростання (чи спад) інтересу до цього феномену, нові підходи до розуміння СІ або розвиток різних аспектів його вивчення в межах конкретних науково-психологічних напрямків” [6, 179]. Дослідниця пропонує виокремити п’ять основних етапів становлення і розвитку СІ у світовій науці. I етап: 1920-1924 рр.; II етап: 1925-1938 рр.; III етап: кін. 30-х рр.-1965 р.; IV етап: 1965-1969 рр.; V етап: 1970 р. – до нашого часу [6; 7].

I етап: 1920-1924 рр. Поява поняття СІ. У 1920 р. Е.Торндайк запропонував трикомпонентну модель інтелекту, яка містить здатність розуміти й оперувати ідеями (абстрактний інтелект), конкретними предметами (механічний інтелект), людьми (СІ). Останній визначався як здатність розуміти інших людей та діяти чи чинити мудро стосовно них [20]. Вчений виділив два

аспекти вивчення цієї здатності – пізнавальний та поведінковий, але не розробив відповідного діагностичного інструментарію.

II етап: 1925-1938 рр. Психометричний. Визначення CI відповідно до підходу були переведені у стандартні інструменти для вимірювання індивідуальних відмінностей у вираженості CI. Зазвичай, “дослідники брали абстрактні визначення CI різних авторів, намагаючись операціоналізувати їх й перевести у стандартизовані вимірювальні інструменти, які застосовувались у лабораторних умовах” [6, 180]. У даному напрямку найчастіше використовувались визначення та характеристики CI, вміщені в роботах П.Вернона (1933). Отже, “CI – це здатність обходитись з людьми в цілому, з соціальними техніками й свободами у суспільстві, знання соціальних матерій, сприйнятливість щодо поведінки інших членів групи, а також розуміння тимчасових настроїв чи прихованих особистісних рис незнайомих” [18, 360].

У цей же час з’являється перший тест CI – “The George Washington Social Intelligence Test” (GWSIT), розроблений Т.Хантом у 1928 р. [6; 8; 13]. Це багатофакторний тест, який містить набір субтестів, бали за якими склалися у загальний показник: судження про соціальні ситуації; пам’ять на імена та обличчя; спостереження за поведінкою людини; розпізнавання внутрішніх станів, прихованих за словами; розпізнавання внутрішніх станів по виразу обличчя; соціальна інформація; почуття гумору. GWSIT набув особливої популярності, оскільки його показники мали високу кореляцію з оцінками академічного інтелекту (Hunt, 1928; Strang, 1930); але не мали кореляції з особистісними характеристиками (товариськістю, соціальною сміливістю, екстравертованістю) (Broom, 1928; Thorndike, 1937).

Ускладнювала роботу з тестом й відсутність зовнішніх критеріїв валідазації (Белова, 2004). Над цією проблемою працювали такі дослідники як Вудроу, Р.Торндайк, Стейн, Хант та ін., але вони не знайшли підтвердження існування окремого фактору CI. Вчені дійшли висновку, що GWSIT перевантажений вербальними здібностями, а відмінності в рівні CI поглинаються відмінностями у рівні абстрактного інтелекту. Труднощі розмежування CI та академічного

інтелекту, поряд з труднощами перевірки тестів на валідність, власне й спричинили втрату інтересу до самого феномену СІ [2; 6; 7; 10; 11; 14; 18].

III етап: кін. 30-х рр.-1965 р. Зникнення СІ з предметного поля психології. У цей період поняття “СІ” щезає з лексику психологів. У моделях інтелекту, розроблених Спірменом (1927) і Терстоуном (1938), СІ взагалі не був представлений. Багато хто з активних дослідників СІ (Анастасі, Векслер, Кронбах) визнали подальшу роботу у цій галузі безперспективною. Але окремі спроби продовжити розвідки в цьому напрямку були. До них можна віднести, наприклад, Тест Емпатії У.Керра (Kerr Empathy Test) [17] та теоретичні напрацювання Д.Векслера [1; 9; 12; 14].

Тест Емпатії Керра полягає у ранжуванні типів музики та журналів за популярністю, а також нудних речей – за непопулярністю. Підрахунок балів заснований на близькості рангів індивідів до наявних у тій популяції, для якої даються судження. Припускається, що розуміння оцінок інших людей виступає мірою СІ та емпатії [17]. Однак, Дж.Гілфорд критикував цей тест, вважаючи, що він вимірює не стільки СІ, скільки схильність до конформності щодо групових цінностей (Guilford, 1967). Можливо, для більш точної інтерпретації слід давати змогу досліджуваним висловити власну думку про обговорюваний предмет та оцінити СІ в плані здатності протистояти груповому рішення [15].

Ще один представник психометричного підходу – Д.Векслер – вивчав проблему співвідношення СІ та абстрактного інтелекту і дійшов висновку про те, що СІ залежить від абстрактного інтелекту (роботи 1939, 1958 рр.). Інструментом для вимірювання СІ та приналежності особистості до певної культури автор вважав один із субтестів WAIS – “Послідовні картинки”, який власне й оцінює здатність людини розуміти соціальні ситуації [11]. Отже, СІ – лише додаток до загального інтелекту в ситуаціях соціальної взаємодії.

IV етап: 1965-1969 рр. СІ в структурі моделі інтелекту Дж.Гілфорда.

У 1965 р. з'явилася проєктивна шестифакторна “Методика дослідження СІ”, створена Дж.Гілфордом та Морін Салліван [16; 18]. Цей тест мінімізував вербальний зміст ситуацій і був спрямований на аналіз особливостей поведінки

у реальних життєвих ситуаціях. Методика ґрунтується на факторно-аналітичних дослідженнях, які проводились більше 20 років Дж.Гілфордом та його колегами в університеті Південної Каліфорнії й завершилися створенням кубічної моделі структури інтелекту. Ця модель включає 120 інтелектуальних здібностей, серед яких виокремлюється СІ як здатність розуміти власну поведінку й поведінку інших у процесі соціальної взаємодії (детал. див. [11]).

З одного боку, зазначена методика є психодіагностичним інструментом виміру рівня розвитку СІ, “який робить помітний внесок у подолання існуючої диспропорції між великою кількістю традиційних тестів інтелекту та недостатньою кількістю тестів діагностики здібностей до міжособистісного пізнання” [5, 15]. З іншого боку, її поява спричинила ряд дискусій та критичних зауважень: 1) теоретична модель структури інтелекту за Дж.Гілфордом складається із 120 вузькоспеціалізованих здібностей (навантажених поведінковим змістом), які, на думку сучасних вчених, ілюструють не стільки інтелект, скільки креативність; 2) застосування повторного факторного аналізу свідчить про те, що лише 32% факторів будуть ідентичними моделі Дж.Гілфорда [16]. Вітчизняна дослідниця М.Акімова вважає, що ця модель “ґрунтується на одному помилковому посиланні: в ній всі властивості мислення розглядаються як незалежні фактори, хоча за своїми об'єктивними особливостями вони не є такими, бо різні процеси розумової діяльності не ізольовані один від одного” [11, 205].

У етап: 1970 р. – до нашого часу. Сучасні напрямки дослідження СІ.

На цьому етапі спостерігається найбільша кількість різноманітних напрямків вивчення СІ. У 80-ті роки М.Форд та М.Тісак запропонували виділити існуючі в науковій літературі основні критерії, які визначають поняття “СІ”. Таких критеріїв вони нарахували три: 1) здатність декодувати соціальну інформацію – від навичок розпізнавати невербальні стимули до надання правильних соціальних суджень; ілюстративні конструкти, які тут застосовуються: прийняття ролі, сприймання іншої людини, соціальний інсайт, міжособистісна обізнаність тощо; 2) ефективність чи адаптивність соціальної

поведінки; ілюстративні конструкти – поведінкові результати, для появи котрих потрібні перелічені вище соціально-когнітивні навички; 3) будь-яка соціальна навичка, яку можна виміряти [10].

Зазначений поділ знайшов своє відображення у характері методик, діагностуючих пізнавальні (пов'язані з переробкою вербальної та невербальної інформації) і поведінкові прояви СІ.

Найбільш відомими на цьому етапі були факторні дослідження М.Форда, М.Тісака (1983) та Д.Кітінга (1978), присвячені перевірці валідності (конвергентної і дискримінантної) СІ й виділенню його провідних аспектів. Вчені також мали на меті проаналізувати проблему співвідношення соціального та загального інтелекту.

Батарей методик, застосованих Д.Кітінгом для вимірювання СІ, включала: Defining Issues Test (автор – Rest, основа – теорія морального розвитку Л.Колберга), Social Insight Test (автор – Chapin, тест полягає у вирішенні соціальних дилем), Social Maturity Index (автор – Gough, діагностика ефективності соціального функціонування), 3 методики вимірювання академічного інтелекту (вербальні й невербальні шкали). Ні результати кореляційного, ні результати факторного аналізу конструктну валідність обраних методик не підтвердили. Крім того, показники соціального інтелекту прогнозували результати по шкалі соціальної зрілості набагато гірше, ніж показники абстрактного інтелекту [10; 14; 16; 19].

М.Форд і М.Тісак припустили, що проблеми з конструктною валідністю СІ зумовлені тим, що тести для вимірювання СІ будуються по аналогії з тестами загального інтелекту – в академічній та позаконтекстній манері, а головне – не враховують його поведінкових проявів. Створюючи власний інструментарій для діагностики СІ, вони спирались на критерії поведінкової ефективності в реальній життєвій ситуації: в ситуації інтерв'ю (здатність ефективно говорити, бути сприйнятливим до питань інтерв'юєра, демонструвати адекватні невербальні прояви) та Тест Емпатії Хогана (Hogan). Крім того у досліджуваних вимірювався академічний інтелект (вербальні і математичні

здібності по успішності) і навички соціальної поведінки (компетентності) по самооцінці й оцінці інших (однолітків, вчителів). Конструкт "СІ" був виділений у результаті як факторного, так і кореляційного аналізу. А методики оцінки соціальної компетентності й тест емпатії з більшою точністю прогнозували ефективність поведінки під час інтерв'ю, ніж академічні вимірювання [10].

Роком пізніше Н.Фредеріксон, С.Карлсон і У.Уорд (Fredericson, Carlson, Ward, 1984) використали тести для вимірювання здібностей до навчання, показники академічної успішності, тести здатності до вирішення проблемних ситуацій, а також результати експертної оцінки ефективності проведення кожним з учасників 10 інтерв'ю. Вони з'ясували, що жодне з вимірювань здібностей, успішності й проблемно-вирішувальної поведінки не корелювало значуще з якоюсь з оцінок СІ, отриманих при проведенні інтерв'ю [1; 7].

Аналізуючи результати, аналогічні наведеним вище, Н.Кентор і Дж. Кіхлстром роблять висновок про необхідність проведення додаткових вимірювань, заснованих на діяльнісному підході, щоб з'ясувати питання про співвідношення між різними аспектами СІ, а також СІ та інших інтелектуальних здібностей [16].

Наступним напрямком дослідження СІ є вивчення імпліцитних уявлень про цей феномен; окремі вчені вважають вивчення імпліцитних уявлень більш продуктивним, ніж інші підходи [1; 3; 10; 16; 19]. Вони зазначають, що при застосуванні вербальних тестів простежується значне перекривання соціального й академічного інтелектів, а при використанні невербальних і поведінкових тестів кристалізація СІ як окремої здібності відбувається з більшою успішністю (Гілфорд, О'Салліван, Форд, Тісак, Стернберг).

Досить велика кількість вчених (Roch, 1978; Cantor, Mischel, 1979; Cantor, Smith, French, 1980; Neisser, 1979; Kosmitzki, John, 1993; Sternberg, 1981) будували свої дослідження по методиці вимірювання повсякденних уявлень. Зазвичай, вони просили учасників дослідження скласти перелік видів поведінки, характерних для прояву різних видів інтелекту, а потім оцінити їх

вираженість у конкретних та ідеальних людей. Проведений потім факторний аналіз дозволив виділити фактор “соціальна компетентність” [2].

У 1985 р. Р.Стернберг з колегами операціоналізував концепт “навички невербального декодування”, розробивши завдання на розпізнавання по фотографіях романтичних стосунків у парі та стосунків “начальник – підлеглий”. З метою валідизації він використовував опитувальники соціальної компетентності й тести академічного інтелекту [5; 10]. Стернбергу вдалося показати, що результати досліджуваних корелюють з експертними оцінками їх соціальної компетентності, а навички невербального декодування – із загальним інтелектом, але він не зміг у теоретичному аспекті співвіднести соціальну компетентність та невербальне декодування з більш широким поняттям СІ.

Слід зазначити, що схожий діагностичний інструментарій у вітчизняній науці запропонувала В.Лабунська (1999). “Методика діагностики рівня розвитку здібностей до адекватного розуміння невербальної поведінки” складається з 8 задач, які ґрунтуються на адекватній оцінці досліджуваним: 1) пози людини (визначити її стан по схематичному зображенню); 2) міміки людини (визначити її емоційний стан по фотографіях); 3) інтелектуально-вольового стану людини (по малюнках); 4) невербальної інтеракції (визначити соціальний статус персонажів по малюнках) та ін. [4].

Вивчення СІ імпліцитними теоріями призводить до виникнення близьких за змістом конструктів, таких, як *емоційний* (Salovey, Mayer, 1990; Goleman, 1995; Bar-On, 1997) *та практичний* (Sternberg, Kaufman, 1998; Sternberg, 2002) *інтелект* й відповідного нового напрямку досліджень. Ситуація із співвідношенням соціального, емоційного, практичного видів інтелекту характеризується двома особливостями: 1) інтуїтивним припущенням про їхній перетин, 2) відсутністю спроб їх чіткого поділу в емпіричному аспекті [10]. Але аналіз проблеми співвідношення зазначених видів інтелекту не входить до поля наукових пошуків, окреслених в нашій статті.

На сучасному етапі досліджень СІ з'являється все більше вчених, незадоволених психометричним підходом до його вивчення (Н.Кентор, Дж.Кіхлстром, Ю.Ємельянов, В.Куніцина, Н.Кудрявцева, М.Кубишкіна, О.Луньова, О.Савенков, Д.Ушаков та ін.). Вони репрезентують напрямок *соціально-інтелектуального підходу до особистості*: шукають місце СІ в її структурі; розглядають СІ в контексті онтогенезу психіки (зокрема, взаємодії афективного і когнітивного компонентів) тощо.

Останніми вітчизняними розробками діагностичного інструментарію для вимірювання СІ є методики Д.Ушакова [14] та О.Савенкова [12].

Зокрема, Д.Ушаков вважає, що структура СІ утворюється в процесі взаємодії 3 факторів: когнітивного перетину функцій; індивідуальних відмінностей потенціалу; розподілу потенціалу відповідно до відмінностей культурного середовища. Для вимірювання СІ вчений пропонує застосовувати розроблений ним тест, який складається з 6 романтичних за змістом ситуацій, з трьома дійовими особами в кожній. Досліджуваний знайомиться з ситуаціями, герої яких переживають почуття ревнощів (ревнощів-володіння чи ревнощів-самолюбства); потім відповідає на 13 запитань: як змінюватимуться почуття персонажів при зміні певних обставин (соціального статусу, віку, професійної успішності, фінансової забезпеченості).

Поряд із зазначеними напрямками досліджень СІ активно розробляється й такий як *прикладні моделі СІ*. Найбільш відомими є триархічна теорія інтелекту Р.Стернберга [10] та розвивально-навчальна модель організаційного психолога К.Альбрехта (див. [8]). Остання модель ("SPACE") орієнтована на навчання персоналу й спрямована на розвиток характеристик особистості, які сприяють її ефективній взаємодії з оточуючими (ситуаційна обізнаність, самопрезентація, щирість, правдивість, емпатія тощо).

Висновки. Проведений теоретичний аналіз наукових публікацій дозволив дійти наступних висновків: 1) в галузі вивчення СІ, з одного боку, домінують теорії, не доведені емпірично; з іншого, – існує значна кількість емпіричних даних, які не отримали теоретичного осмислення; 2) очевидна нерозробленість

методичних процедур збору емпіричних даних: наявні суперечливі результати, які неможливо перевірити; 3) існує обмеженість вимірювальних процедур та їх спрямованість на окремі аспекти й сторони СІ за умови відсутності чітко розробленого концептуального підходу.

Перспективи вивчення СІ: 1) змістовне наповнення поняття СІ відповідно до різних теоретико-методологічних напрямків; 2) пошук адекватних методів і методик збору емпіричних даних та їх інтерпретації.

Література

1. Белова С.С. Социальный интеллект: сравнительный анализ методик измерения / С.С. Белова // Социальный интеллект : Теория, измерение, исследования : сб. науч. стат. Ин-та психологии РАН / под. ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – С. 109-118.

2. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления. – М. : “Наука”, 1982. – С. 433-457.

3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – [2-е изд., расш., доп.]. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 368 с.

4. Лабунская В.А. Экспрессия человека: общение и межличностное понимание : [монография] / В.А. Лабунская. – Р.-на-Д. : Феникс, 1999. – 608 с.

5. Лобанов А.П., Подунова О.Н. Социальный интеллект: от Торндайка до Гилфорда // Социальный интеллект: Проблемы исследования и диагностики : [учеб. - методич. пособие / сост. А.П. Лобанов, О.Н. Подунова, О.Н. Кунгурцева / под ред. А.П. Лобанова]. – Мн. : БГПУ, 2003. – С. 5-17.

6. Лунева О.В. История исследования социального интеллекта / О.В. Лунева // Знание. Понимание. Умение. – 2008. – №4. – С. 177-182.

7. Лунева О.В. История исследования социального интеллекта / О.В. Лунева // Знание. Понимание. Умение. – 2009. – №1. – С. 223-229.

8. Ляховець Л.О. Проблема діагностики соціального інтелекту в представників комунікативних професій у зарубіжних дослідженнях // Актуальні проблеми практичної психології : [зб. наук. праць Херсонського

державного університету / відп. ред. Н.І. Тавровецька]. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2009. – Част. I. – С. 700-707.

9. Наумец В.В. Социальный интеллект в структуре межкультурной коммуникации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elibrary.ru>.

10. Практический интеллект / Р.Дж. Стернберг, Дж.Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с. – (Серия “Мастера психологии”).

11. Психологическая диагностика: учеб. для вузов / под ред. М.К.Акимовой, К.М.Гуревича. – [3-е изд. перераб. и доп.]. – СПб. : Питер, 2005. – 652 с.

12. Савенков А.И. Эмоциональный и социальный интеллект как предикторы жизненного успеха / А.И. Савенков. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rospsey.ru/file/журналыpdf/1-2006-30-38>.

13. Саутина Е.С. Научное становление понятия социальный интеллект : [Текст] / Е.С. Саутина // Территория науки : Мультидисциплинарный научно-практический журнал. – Воронеж : Научная книга, 2007. – №2. – С. 142-146.

14. Ушаков Д.В. Социальный интеллект и его измерение / Д.В. Ушаков. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ipras.ru/ushakov_Social_IQ.

15. Albrecht K. Social Intelligence: the new science of success, 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.KarlAlbrecht.com>.

16. Cantor N., Kihlstrom J.F. Social Intelligence/ Handbook of Intelligence/ Ed. R.Sternberg. – Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2000. – P. 359-379. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psychology-online.net>.

17. Kerr W.D., Speroff B.L. Validation and evaluation of Empathy Test // Journal of Genetic Psychology. – 1954. – Vol. 50. – P. 269-276.

18. O’Sullivan M., Guilford J.P. Six factor of behavioral cognition: Understanding other people // Journal of Education Measuring. – 1975. – №12. – P. 255-271. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.findarticles.com>.

19. Sternberg R.J., Smith C. Social Intelligence and decoding skills in nonverbal communication // Social Cognition. – 1985. – №3. – P. 168-192.

20. Thorndike E.L., Stein S. An evaluation of the attempts to measure social intelligence // Psychological Bulletin. – 1937. – №34. – P. 275-285. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.findarticles.com>.